

RICHARD J. EVANS, *Tarihin Savunusu*, trc. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Yayınları, Ankara 1999, (1-315), ISBN 9 789755 332598 (*In Defence of History*, London 1997, ISBN 975-533-259-6)

1963 yılında telif ettiği bir makalesinde Türk tarihçiliğini bir yerlere oturtmaya çalışan İbrahim Kafesoğlu söz konusu makalesinde şuurlu bir tarih felsefesinin kurulmasının lüzumuna dikkat çekmiş,¹ yine bu makalenin tamamlayıcısı bir başka makalesinde tarihin çağdaş usuller doğrultusunda incelenmesinin ve öğretilmesinin önemini vurgulamıştı². Bahaeddin Yediyıldız, E. Leon Halkın'ın tarih usulüne dair kitabının tercümesinin Sunuş'unda, Türkiye'de tarih metodolojisiyle ilgili araştırmaların sınırlılığından yakınmış, Cumhuriyet döneminde konuyla ilgili üçyüz civarında makale, yirmiyeye yakın kitap telif edildiğini; kitaplardan yedisinin 1932-1954 arasında, birinin 1975'te, ondördünün ise 1980'den sonra; bunlardan da sadece altısının telif geriye kalanların ise tercüme olduğunu belirtmiş³.

Yukarıda eksikliğine işaret edilen metodolojik çalışmalar açısından biz genç araştırmacılar daha şanslı olduğumuz kanaatindeyim. Çünkü, son yıllarda yapılan telif çalışmalarının yanında Bau'da yapılan çalışmaların da birkaç sene gibi kısa bir süre sonra dilimize kazandırılmasının, ülkemizde tarih alanında çağdaş usullere göre yapılacak çalışmalar için önemli katkıların olacağı aşikârdır.

Bu yazımızda Cambridge Üniversitesi Yakınçağ profesörlerinden R. J. Evans'in, tarih meselelerine dair, önceki yıllarda Avrupa ve Amerika'da yazılıp-çizilen çalışmalara da bol bol atıfta bulunduğu, yukarıda künyesini verdiğimiz çalışmasını tanıtmak istiyoruz.

Kitap *Giriş, Tarihin Tarihi, Tarih-Bilim ve Ahlak, Tarihçiler ve Olguları, Kaynaklar ve Söylemler, Tarihte Nedensellik, Toplum ve Birey, Bilgi ve İktidar, Nesnellik ve Sınırları, İleri Okuma, Kaynaklar ve Dipnotlar, ve Dizin*'den oluşmakta; her bölüm ise III, IV veya V kısımdan teşekkül etmektedir.

I-III kısım halinde kaleme aldığı *Giriş* bölümünün (s. 9-22) ilk cümlesinde Evans, "Bu kitap tarihi nasıl öğrendiğimiz, nasıl araştırdığımız ve nasıl yazıp-okuduğumuz hakkındadır" sözleriyle kitabının gayesini dile getirerek, tarihle ilgili bu sorunların postmodern çağda her kuşak tarihçi tarafından yeniden ele alınması gerektiğini vurgular. Bu zamana kadar Bau'daki akademik çevrelerde bu alanda E. Hallett Carr ile Sir Geoffrey Elton'un çalışmalarının⁴ haklı gerekçelerle iyi bir işlev gördüğünü, ancak tarihin onlardan bu yana tümüyle ayrı bir bilim dalı haline gelerek kendi kavram ve jargonlarını yabancıların bu alana nüfuzunu güçleştirecek şekilde geliştirmesinin yanında, bunların fikirlerinin postmodern kuramcılar tarafından temelden sarsıldığını tanınmış bazı Batılı tarihçilerin sözleriyle teyid eder. Ancak postmodern tehdidin evrensel bir bunalıma sebep olamayacağını belirten müellif, diğer tarihçilerin bu tenkitlere kayıtsız

¹ İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 17-18 (1962-1963), 15

² a. mlf, "Üniversite Tarih Öğretiminde Yeni Bir Plan", *İÜEd.Fak.TD* 19 (1964), 1

³ Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, trc Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1989, Sunuş IX

⁴ E. Hallett Carr, *What is History?*, London 1966 [Kitap *Tarih Nedir?*, (trc. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul 1987) adıyla Türkçemize kazandırılmıştır]; G.R. Elton, *The Practice of History*, London 1967

kaldığını veya görmezden geldiğini; ancak tarih alanında von Ranke ile başlayan kaynak tenkidinde coğrafya, antropoloji ve sosyoloji gibi ilimlerden nasıl faydalanılmışsa, postmodernistlerin öne çıkardığı edebiyat eleştirisi ve lingüistik çözümlenmelerden de faydalanmanın gerekli/kaçınılmaz olduğunu belirtir. Yine bu bölümde tarih-felsefe ilişkisi üzerinde de duran müellif bu ilimler arasında "bir sağırlar diyalogu" olduğunu, tarihçilerin, Collingwood gibi istisnalar hariç⁵, tarih kuramlarını bir felsefeci düzeyinde tartışabilecek bir bilgi birikimine sahip olmadıklarını belirterek, bunların tarihsel bilginin doğası ve izahı üzerine tarihçi olmayanların yazma hakkına sahip olmadığı şeklindeki karşı çıkışlarını da anlamsız bulur.

I-IV kısım halinde kaleme aldığı *Tarihin Tarihi* (s. 23-50) başlığında Evans, tarihin günümüze kadarki yolculuğunun derli toplu bir anlatımını sunar. Özetle, Ortaçağ'daki kaderciler tarih anlayışının Aydınlanma'nın akılcı tarihçileriyle sarsıldığını ancak bunların da yaptıkları işin hâlâ ahlâki olduğunu düşündüklerini; tarihçilikte köklü yön değişikliğinin Alman von Ranke ile başladığını belirtir. Von Ranke'nin devrim sayılabilecek katkılarının; a- Tarihi felsefe ve edebiyattan ayrı müstakil bir disiplin haline getirdiği b- Tarihin o dönemde yaşayan insanlar gibi anlaşılması gerektiği ve c- Metin tenkidini tarih ilmine sokup, filologlarca geliştirilen yöntemlerin tarihe uygulanması olarak özetler. İlerleyen yıllardan itibaren ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlara da uzanmaya başlayan tarihin 19. asırda milliyetçi tarih, I. Dünya Savaşı sırasında da savaşa taraf olan milletlerin tarihçilerinin yanı sıra çalışmaları sebebiyle ciddi bir itibar kaybına uğradığını söyler. Yine bu dönemde tabiat bilimlerindeki gelişmelerin (meselâ Einstein'ın İzafe Teorisi) tarihe uygulanması da tarihi olumsuz etkilemiştir. İki dünya savaşı arasında (1918-1944) ekonomik yetersizlikler ve dikta yönetimler sebebiyle tarih için bir durağanlık dönemi olduğunu belirten yazar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonominin düzelmesi ve orduların terhisleriyle yeni kuşak tarihçilerin mesleğe girdiğini; bunların, sefelelerinin kuşkuculuk ve uyumsuzluklarını gidermeye ve geleneksel değerleri teyid etmeye çalıştıklarını söyler. Bu tarihçilerin 1950 ve 1960'larda nesnel tarih anlayışına önem verdiklerini, İngiltere'de Carr'ın tarihle toplumsal bilimlere birbirine yakınlaşmaya; Fransa'da Anneles okulunun sosyoloji, coğrafya ve istatistik yöntemlerini geçmiş araştırmalarına uyguladıklarını, Annelles'in bu görüşünün daha çok A.B.D.'de 1960-1970'lerde makes bulduğunu belirtir. Bu dönemde toplumsal bir bilim olarak ortaya konmaya başlayan tarihin "geleneksel" ve "bilimsel" olarak kategorilendirildiğini söyleyen müellif bu tasnifle ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunur.

I-V kısım halinde yazdığı *Tarih, Bilim ve Ahlâk* (s. 50-80) bölümünde ise müellif, bu ilimler arasındaki ilişkiye kısaca değindikten sonra, tarihin bir bilim olup-olmadığı hususu üzerinde durur. Bu hususun daha çok Anglo-Amerikan çevrelerde tartışıldığını, bu çevrelerin tarihin bir miktar ahlâki değer taşıması ve tarihçilerin verdiği sonuçların deneysel olarak aynen tekrarlanamaması sebebiyle bilim olamayacağına iddia ettiklerini söyler. Bu tenkitlere A. Toynbee, Buckle ve P. Kennedy gibi tarihçilerin, tarihin genel uygulanabilir yasaları olduğunu ispat sadedinde eserler kaleme aldıklarını, ancak bunların tezlerinin kolaylıkla çürütüldüğünü belirtir. İspata çalışanlardan en tutarlılarının E. Carr olduğunu söyler. Genel yasaların tenkidinin tarihin kendinden kaynaklandığını belirten yazar, tarihin geçmişteki düzen, eğilim ve yapılar hakkında verdiği bilgiler sebebiyle bilim olabileceğini, ancak genel değil de tahmin gücü olan yasalar koyabileceğini, zira tarihin geleceği kesinlikle kestiremeyeceği kanaatindedir. Bilimsel tarih hususunda diğer tenkitçiler kadar tarihçilerin de sorumlu olduklarını, şöyle ki, her yeni tarihçi dalgasının kendi yöntemlerinin bilimsel, önceki görüşlerin demode olduğunu iddia ederek kenara

⁵ Evans, R. G. Collingwood'un hazırladığı biri tarih diğeri felsefesine dair iki kitabın sanki iki ayrı kimseler tarafından yazılmış gibi çok başarılı olduğunu belirtir. Kitaplar *Oxford History of Roman Britain* ile *The Idea of History*, Oxford 1946. Sonucu kitap *Tarih Tasarımı* (trc. Kurtuluş Dinçer, Ankara 1990) adıyla türkçeye kazandırılmıştır.

ittiklerini, bunun da haliyle herkesi tarih hakkında şüpheye sevkettiğini söyler. Tarihçi ile sanatçı ilişkisine de değinen yazar tarihin sadece zayıf anlamıyla bir bilim değil, yetenekli ellerde edebi bir dil ve biçimde ortaya konduğunda, M. Bloch'un da belirttiği gibi, bir sanat olduğunun kabul edilebileceğini, ancak değişken ve çok kalıba giren bir disiplin olduğunun da unutulmaması gerektiğini vurgular. Tarihçilerin yetişmesi ile ilgili olarak doktora çalışmasının önemine değinen yazar, tarih araştırmalarında nasıl bir dil kullanılacağı hususunu da dile getirir.

I-IV kısım halinde yazdığı *Tarihçiler ve Olguları* (s. 81-107) bölümüne olgunun tarifiyle başlayan yazar Carr'ın "tarihsel olgu" anlayışını tenkit ederek olgu-kanıt ilişkisi üzerinde durur. Olgunun anlaşılabilmesi için önyargı ve yanlılığın bırakılması ve tarihinin bunu bugünkü kuramlara göre değil de tarihsel kaynaklara göre biçimlendirmesi gerektiğini belirtir, ancak tarihsel kuramların tarihi anlamada tamamlayıcı bir şart olduğu ve bunun araştırmaları zenginleştiği kanaatindedir. Bu bölümde olguların yer aldığı belgelerin kullanımı üzerinde de duran yazar, D. La Capra, C. Kelly ve L. Stone gibi çağdaş tarihçilerin görüşlerini nakleder. Aynı belgenin farklı şekilde ve değişik amaçla kullanılmasının tabii olduğunu söyleyen Evans, buna karşı çıkan G. Elton'u "belge fetişisti" olarak adlandırır. Elton'un bu görüşüne daha çok belgeleri dışsal gerçekliğin ipuçları olarak değil de, düşüncelerin yorumsal araçları olarak gören zihniyet tarihçilerinin tepkilerini misallerle izah eder ve onlarla paralel düşündüğünü üstü kapalı olarak ifade eder. Tarih için, düzensiz olsa da iyi bir malzeme deposu olan arşivlerden de bahseden yazar, buradaki dağınık parçaların (belge) bir araya gelmesiyle önemli bilgilerin ortaya çıktığını bizzat kendi çalışmasında tecrübe ettiğini söyler. Değersiz diye yapılan tasfiye işleminin "*tarihin yalnızca seçkinlerin tarihi*" olduğu anlayışının bir yansıması olduğunu belirtir. Tarihsel olguların "özgün" ve "türetilmiş" adını verdiği kaynak ve araştırmalardan elde edildiğini, ancak bu tasnifin lingüistik kuramcıları, felsefeciler ve postmodernistler tarafından pekçok eleştiriye maruz kaldığını misallerle izah eder.

I-IV kısımdan oluşan *Kaynaklar ve Söylemler* (s. 109-134) bölümüne postmodernistlerin yorum gücüyle ilgili olarak ortaya koydukları, bir metne yazarının yüklediği anlamın değiştirilebilirliği şeklindeki telakkiyle başlayan yazar, bu tutumu aşırılığa kaçmak olarak değerlendirerek tenkit eder ve bir metnin sonsuz anlam taşıdığı iddiasını kabul etmez. Yine Evans, postmodernistlerin, tarihçilerin bilim dilini kullanarak okuyucuya aktardıkları bilginin tarafsız, nesnel ve üstün bir kaynaktan alındığı şeklinde telkinde bulunduğu iddialarına ise, bu iddianın okuyucuyu saf, her okuduğuna inanan konumuna sokması bir yana, zaten tarihçilerin de söyledikleri her şeyin mutlaka doğru gibi yazmadıklarını, "belki", "muhtemelen" gibi ifadelerle eserlerinin okuyuculara, isterlerse kendi niyetlerinin dışında da okuma imkânı sağladıkları şeklinde cevap verir. Bu bölümde dil üzerinde de durarak, dil ve gramerin keyfi yol göstericiler olmadığını söyler ve postmodernistlerin bütün metinlerin özünde bir (kaynak-araştırma farklılığının olmadığı) iddialarını eleştirerek, birinin yazdığı şeyle, bir başkasının onun hakkında yazdığı şey arasında çok ciddi farkların olduğunu belirtir. Yine bu bölümde 1980'lerde Batu'da "Abraham Olayı" diye meşhur olmuş, David Abraham'ın hazırladığı doktora çalışmasında (*The Colloppse of the Weimer Republic*, 1981) arşiv malzemesini yanlış olarak kullandığı veya uydurduğu için meslekten çıkarılmasıyla, Batu'da olgu-yorum ve kanıtlarla ilgili çok hararetli tartışmalar yapıldığını uzun uzun anlatan Evans, Abraham'ın metodunu eleştirir ve yorumların kanıtlara boyun eğmesini, kanıtlara uymayan düşüncelerin atulmasını belirtir. Son kısımda ise H. White ve K. Jenkins'in tarihsel yöntemin gerçeğe ulaştırmadığı şeklindeki iddialarına cevap vererek bölümü noktalar.

I-V kısımdan oluşan *Tarihte Nedensellik* (s. 135-165) bölümünde Carr'ın "*Tarihin incelenmesi, nedenlerinin incelenmesidir*" sözünü nakille nedenselliğin önemine dikkat çeken yazar, Hayden White'in, geçmişte gerçek düzenlilikler bulma iddiasının insanları içinden çıkılmaz

bir nedensellik ağına hapsediği ve hareket özgürlüğünden mahrum bıraktığı, şeklindeki nedensellik eleştirisini aktarır ve tarihçilerin herhangi bir olay hakkında anlatılanları yanyana getirerek gizli anlamları ortaya çıkarmalarının ve yanlış/çelişkileri gözönüne sermelerinin gerekliliği üzerinde durur. Pekçok tarihsel anlatımın günümüzdeki siyasal ve toplumsal hareketler için bir haklılık ya da ilham kaynağı olduğu görüşünde olan Evans'a göre bugün geçmişten etkilenir, geleceği de etkiler veya belirleyebilir. Bizim ürettiğimiz metinler veya nesnelere geleceğin bizi anlama girişiminin temelini oluşturmaktadır. Bu bölümde ayrıca tarihi anlatımlarda zamanlandırma/dönemlendirmenin özellikle öğretim açısından önemli olduğunun ve bu hususta post-modernistlerin çeşitli dönem tekliflerinden faydalanılabileceğinin altını çizer.

I-V kısımdan oluşan *Toplum ve Birey* (s. 167-194) bölümünde Evans, tarihçilerin uzun süre daha çok "siyasî tarih" veya "krallar-savaşlar tarihi"yle ilgilendiğini ve tarihin bir avuç seçkinin tarihi olarak kabul edildiği anlayışını eleştirir. Aşağı tabakalara yukarıdan ve tenezzülen bakan bu tutumun, tarihin istikbalde ihmal edilecek olmasının başlıca nedeni arasında sayarak, modern çağın güçsüz kitlelerin tarihi için bilgi deposu olduğunu söyler. Anneles okulu benzeri gayretkeş tarihçiler sayesinde tarihin yönetsel açıdan da alanını bir hayli genişlettiğini ve herşeyin (korku, delilik, çocuk, cadı vs.) tarihinin yazıldığıının altını övgüyle çizer. Bu alan genişlemesinde "Toplumsal Tarih" in çok önemli katkılarına olduğunu belirten Evans, toplumsal tarih çalışmalarının tarihçesine değinerek bu alanda yapılmış önemli çalışmalardan bahseder. İşçi hareketleriyle ortaya çıkıp, üniversitelerde iktisat tarihinin bir alt kolu olan "Toplumsal Tarih" e 1970-1980'lerde Fransa ve Almanya'da daha geniş bir anlam yüklenerek "Toplumun Tarihi" ne dönüştüğünü belirtir ve bu alanda neşredilen müşterek çalışmalardan ve önemli periyodiklerden bahseder. Tarihin konusunun genişlemesinin, tarihçilerin coğrafi ufuklarının genişlemesine de sebep olduğunu söyleyen yazar, Yeni Asya ekonomilerindeki şaha kalkmış gelişmenin dünya güç dengesini Batı'dan uzaklaşturmaya başladığı bir çağda hâlâ Batı merkezli tarihçiliği savunanların tavrını pek akıllıca bulmaz. Batı'da çeşitli alanlardaki tarihçilerin kendi tarihlerini merkeze alma tutumlarını da eleştiren Evans, toplumsal tarihin tarihsel anlayışın tümüne anahar olma şeklindeki evrenselleştirici iddiasının kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Son kısımda ise toplumsal tarihin artık öldüğünü iddia eden postmodernistlerin tenkitlerine yer verir.

I-IV kısımdan oluşan *Bilgi ve İktidar* (s. 195-226) bölümünde Carr ve Elton'un, tarihin amacına yönelik sözlerine yer verir. Ancak, ne onların geçmişteki insanların eylem, düşünce ve harekete geçirici nedenlerini mevcut inançlara başvurmadan bilişsel anlamda kavranmalı görüşlerine katılır ne de Marksist ve Annelesçiler gibi tarihe yaklaşımda güncel siyasete önem vermesini veya tarihe siyasal gündem ve ön kabullerin sokulmasını tasvip eder. Tarihin bugünle ilgili ahlâki, siyasî ya da ideolojik ilhamı olabileceğini ancak Fransız felsefeci Michel Foucault'ın ortaya attığı, gerçeği ve bilgiyi bilişsel yeteneğin değil de iktidarın ürünü düşüncesinin kabul edilemez şeklindeki görüşün emekçilerin sınıf bilincini ve siyasal katılımlarını güçlendirmeye hizmet ettiğinin altını çizer. Postmodernist K. Jenkins'in akademisyen tarihçileri "kültürel gardiyan" veya "ideolojik kontrolör" benzetmesine Evans, bunun Jenkins'in okutman olma kompleksinden kaynaklandığını, bu tür kurumları sadece egemen değerlerin aktarıcısı olarak görmekten ziyade toplum içindeki çelişkilerin ortaya çıkarılıp tartışıldığı kurumlar olarak görmek gerektiğini vurgular. Bu bölümde ayrıca toplumdaki grupların kendi kimliğini oluşturmak için tarihlerini ortaya çıkardıkları iddiasına da yer veren yazar, bunun pratikte mümkün olmadığını; askerlerin askerî tarih, tabiplerin tıp tarihi yazmalarının mümkün ancak bu tür çalışmaların sosyal, kültürel vb. açıdan habersiz veya sığ olduğunu söyler. Benzer zaafiyetin milliyetçi tarihçiler için de geçerli olduğunu belirtir.

I-V kısımdan teşekkül eden *Nesnellik ve Sınırları* (s. 227-256) bölümünde ise yazar, nesnellik konusunda Carr'ın güzel bir özetini sunar. Kendisini teyiden Elton vb. tarihçilerden nakil-

lerde bulunmak suretiyle adı geçen müellifin nesnellik konusundaki kusurlarını sıralayarak nesnel bilginin ortaya çıkışını tartışır. Bu bölümde ayrıca aşırı rölativizmin eleştirisine de giren Evans, delillerin yanlış ve yanlış okunuşu, can alıcı olguların gizlenişi ve tahrif edilmiş bir genel onay yaratmanın kapısını ardına kadar araladığını belirtir ve Yahudi soykırımı ile ilgili yapılan revizyon çalışmalarında iki uç noktada yer alındığı misalini verir. Daha önce yer yer değindiği postmodernist tarihçilik hakkında en derli-toplu bilgiyi bu bölümde sunar. Postmodernistlerin yeni veya alternatif kuramlar yerine hep eleştiri silahını kullandığını, modernist tarih yazımında merkezî bir yer tutan akıl ve ilerlemeye olan inancı reddederek dikkatini suç, günah ve sihir gibi alanlara yönelterek sembol uğruna gerçekten vazgeçip önemsiz ya da saçma buldukları konulara yöneldiklerini, ancak bu alanda çok güzel çalışmaların da yapıldığını belirterek bu çalışmalardan bazılarını kısaca değinir. Bununla beraber postmodern çalışmaların bazı faydalarının da olduğunu söyleyen yazar, bu bağlamda geleneksel metodların tekrar gözden geçirilmesi, eskimiş gibi duran pekçok konunun tekrar gündeme girme gibi bazı olumlu katılarını sıralar. Tarihin kendi düşüncelerine katkı yaptığı sürece anlam ifade ettiğini kabul eden rölativistçileri de eleştiren Evans, bu tür tarih anlayışlarının temsilcilerinin tersine, geçmiş olaylar hakkında dikkatli ve özeleştirel olunur, nasıl ve ne anlama geldiği hakkında kimi kabul edilebilir, ancak kesin olmaktan her zaman uzak sonuçlara ulaşılabileceğini söyleyerek, nesnel tarih bilgisinin elde edilebileceği kanaatindedir.

Son, *İleri Okuma* (s. 257-279) bölümünde ise Evans, tarih araştırmacıları için bir kitap listesi vermektedir. Muhtevalarına da kısaca değindiği bu bölüm kanaatimce kitabın en önemli bölümlerinden biri olma özelliğini haizdir. Birkaç sene öncesine (1997) kadar tarihin çeşitli yönlerine dair Batı'da yapılan çalışmaların derli-toplu bir tablosu olan bu bölümde nedensellik, nesnellik ve tarihte bireyin rolü (s. 257), tarihin tarihi (s. 258), toplumsal tarih (s. 259), Annales (s. 259), Amerikan tarihçiliği (s. 262), tarihin doğasına dair felsefecilerin yazdıkları (s. 263), postmodern tarih kuramları (s. 264-65), postmodernist ve lingüistik çözümlemelere reddiyeler (s. 266-67) ve tarih üzerine solcu postmodernistlerden gelen eleştiriler (s. 268-77) hakkında yazılan/yapılan çalışmalar hakkında okuyucuya güzel bir bibliyografya sunulmaktadır.

Kitap *Dipnotlar ve İndeks*'le sona erer.

NUH ARSLANTAŞ

